

6. Hansen K. Englische Lexikologie. Einführung in Wortbildung und lexikalische Semantik / Hansen K., Neubert A., Schentke M. – Leipzig, 1982. – 245 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : [у 7-и тт.] / [ред колегія: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К.: Наук. думка, 1985–2012.
- МСДЯ – Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – С.-Пб.: Типография императорской академии наук, 1893–1912.
- СІС – Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1985. – 966 с.
- СУМ-1 – Словник української мови / [відп. ред. В. В. Жайворонок; кер. наук.-видавн. проекту В. В. Німчук, П. Ю. Гриценко, П. М. Мовчан [та ін.] – К. Просвіта, 2012. – 1316 с.
- СУМ-2 – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: [у 2-х тт.] / [укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977–1978.
- СУМ-20 – Словник української мови: у 20-ти томах [Електронний ресурс] / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; наук. кер. проекту В. А. Широков. – К.: Наук. думка, 2010–2014. – Режим доступу: <http://lcoipr.ulif.org.ua/ExplS/>
- СУМ-28 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип.] / [гол. ред. Д. Гринчишин]. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1994–2010. – Вип. 1–15: А–Л.
- СЦОТ – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів: Видавничий відділ «Свічадо» Монастиря Монахів Студитського Уставу, 2001. – 160 с.
- ЭСРЯШ – Этимологический словарь русского языка / [под рук. и ред. Н. М. Шанского]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963–1982.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2014 р.

УДК 811.161.2'36

Оксана Корпало

(Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника)

КАТЕГОРІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ОСОБИ В ІНФІНІТИВНОМУ РЕЧЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано семантичну двоскладність інфінітивних односкладних речень, дію у яких повинна здійснити конкретна або узагальнена особа. З'ясовано способи вираження синтаксичної особи в реченнях з експліцитним та імпліцитним давальним агентивним.

Ключові слова: предикативність, синтаксична особа, інфінітивне односкладне речення, давальний агентивний, означена і узагальнена особа.

Оксана Корпало. КАТЕГОРИЯ СИНТАКСИЧЕСКОГО ЛИЦА В ИНФИНИТИВНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализирована семантическая двусоставность инфинитивных односоставных предложений, действие в которых необходимо совершить конкретному или обобщенному лицу. Исследуются способы выражения синтаксического лица в предложениях с эксплицитным и имплицитным дательным агентивным.

Ключевые слова: предикативность, синтаксическое лицо, инфинитивное односоставное предложение, дательный агентивный, определенное и обобщенное лицо.

Oksana Korpalo. THE CATEGORY OF THE SYNTACTIC PERSON IN THE INFINITIVE SENTENCE IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The author of the article analyses the semantic two-member of the infinitive one-member sentence in which the action must be done by a particular or a generic person. The methods of expressing the syntactic person in the sentences with the explicit and implicit dative case are studied.

Key words: predicative, syntactic person, infinitive one-member person, dative agentive, particular and generic person.

У науковий обіг термін «синтаксична особа» увійшов передусім завдяки ґрунтовним дослідженням академіка В. Виноградова (Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения // ВЯ, 1954, №1; Грамматика русского языка 1954, 1960 і 1970 р.р.), який розглядав цю граматичну категорію як один із компонентів предикативності поряд із категоріями модальності та часу: «Загальне граматичне значення співвіднесеності основного змісту речення з дійсністю, що є суттю категорії предикативності, розчленовуючись, виражається в синтаксичних категоріях модальності, часу і особи. Саме ці категорії надають реченню конкретності й актуальності як основному засобу спілкування. У конкретному реченні значення особи, часу, модальності встановлюються з погляду мовця» [3, с. 80].

Услід за В. Виноградовим, у сучасній лінгвістиці синтаксичну особу розуміють як «відповідність суб'єкта – носія дії, стану, ознаки, про якого повідомляється в реченні, одній із трьох осіб учасників-неучасників спілкування» [6, с. 158]; як «актуалізаційну комунікативну підкатегорію, що вказує на роль суб'єкта дії, процесу, стану тощо в комунікативному акті з погляду мовця. Ця підкатегорія має три грами: граму мовця, граму адресата і граму не-учасника комунікації» [7, с. 320-321].

На жаль, сьогодні остаточно не вирішені питання про диференціацію понять «морфологічна особа» і «синтаксична особа», про способи вираження синтаксичної особи і її семантику, про розмежування агентивних і безагентних речень, що не збігається з традиційним поділом речень на двоскладні й односкладні. Усе це й обумовлює актуальність запропонованого дослідження, метою якого є: мотивувати наявність категорії синтаксичної особи в інфінітивних односкладних реченнях; проаналізувати різні конструкції інфінітивних речень зі значенням суб'єкта-агенса; виявити способи вираження синтаксичної особи в інфінітивних односкладних реченнях.

Специфіку структури односкладних речень становить наявність тільки одного головного члена. «Якщо у двоскладних реченнях предмет мовлення (думки) і предикативна характеристика виражені лексично (словами), то в односкладних реченнях лексично наявний один (або предмет мовлення, або предикативна характеристика) з двох логічних компонентів думки» [2, с. 173]. Більшість дослідників убачають в односкладному реченні бінарне судження. Підтримуємо думку К. Городенської, що розмежування односкладності та двоскладності можливе лише на рівні формально-граматичної структури, тому що з власне-семантичного боку всі речення завжди двоскладні [5, с. 52], хоча й маємо деякі застереження з цього приводу щодо частини безособових речень.

Морфологічний акцент, а також лінгвістична традиція розрізняти, услід за О. Шахматовим та Л. Булаховським, безприсудково-підметові та присудково-безпідметові речення зумовив традиційний поділ односкладних речень на дві типологічні групи – дієслівні та іменні. Різниця в семантиці дієслівних односкладних речень впливає з відмінних форм головного члена – дієслова, співвідносного з присудком. Це, зокрема, уможливило в дієслівних односкладних реченнях відбиття семантичних модифікацій лексично не вираженого семантичного компонента зі значенням діяча.

Своєрідність інфінітивних речень у системі односкладних речень зумовлена лексико-граматичною природою інфінітива: як відомо, він являє собою застиглу форму давального

відмінка віддієслівного іменника, яка сама по собі не вказує на особу. Однак сучасне розуміння речення зобов'язує визначити інфінітивні речення не тільки з формально-граматичного, а й із семантичного боку. На відміну від безособових речень, де дія відокремлена від активного діяча, в інфінітивних реченнях ідеться про дію, яку потрібно, необхідно, бажано і т. ін. здійснити конкретній або узагальненій особі, тобто, незважаючи на те, що форма головного члена не вказує на особу, інфінітивні речення не є безагенсними.

В україністиці думку про семантичну двоскладність інфінітивного речення свого часу найбільш послідовно відстоював Л. Булаховський, наполягаючи на тому, що «єдиний засіб покінчити з усіма натягненими розумуваннями з приводу речень інфінітивного типу – це визнати, що в цих реченнях давальний відмінок, який називає носія відповідної дії, афективно зосередженої в інфінітиві, становить собою не що інше, як підмет до вираженого інфінітивом присудка» [2, с. 27].

Автори монографії «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання» – І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська – вважають інфінітивні речення одноядерними двокомпонентними: «Інфінітивними реченнями називаються такі одноядерно-двокомпонентні моделі чи варіанти їх, у яких незалежний інфінітив виражає дію, співвідносно з наявним чи домислюваним діячем. У цьому визначенні підкреслюються такі риси інфінітивних речень: 1) з формально-граматичного погляду це одноядерні речення, тобто речення без підмета; 2) з семантичного погляду це двокомпонентні речення, бо в них, крім предиката, завжди мається на увазі суб'єкт; 3) інфінітивні речення – похідні моделі від номінативно-дієслівних речень. Вони можуть мати модальні варіанти – без допоміжних безособових дієслів чи предикативів; 4) інфінітивні речення створюються граматично незалежним інфінітивом; 5) значення інфінітивних речень полягає в тому, що вони виражають дію, співвідносно з наявним чи домислюваним діячем» [6, с. 212].

Інфінітивними, услід за Г. Арполенко, вважаємо «конструкції з предикативною основою, вираженою незалежним інфінітивом, який зосереджує дію, співвідносно з діячем, наявним або таким, що мислиться» [1, с. 8]. Наприклад: *Не мені вас, браття, на ляха водити. Не мені тепер, старому, булаву носити* (Т. Шевченко); *Внасти б на землю і спати сотні і тисячі зим...* (О. Олесь); *Плакати, сміятися, любити, обіймати думами світи, перелити душу свою в діти і зорею в небо відійти* (М. Луків).

Більшість мовознавців (Г. Арполенко, В. Бабайцева, І. Вихованець, П. Дудик, П. Лекант, Н. Шведова т. ін.) класифікують інфінітивні речення або за структурою, або за семантикою. Для нашого дослідження передусім важливим є поділ таких речень на дві групи за іншими ознаками: інфінітивні речення з давальним агентивним і без нього.

Давальний агентивний означає особу або предмет, яким необхідно, бажано здійснити у майбутньому дію, названу інфінітивом. «Давальний діючої особи (або її заступника) становить цілком виразно особливість цієї конструкції і за своїм значенням відіграє ту саму смислову роль, що й підмет – називний відмінок у звичайних реченнях» [2, с. 27]. Проте синоніміка двоскладних і односкладних речень (пор.: *Пісня буде і Пісні бути; Він житиме і Йому жити*) не означає їх повної семантичної тотожності: семантичний відтінок, властивий інфінітивним реченням, означає, що дія в них неминуче відбудеться в майбутньому внаслідок якихось обставин, не залежних від виконавця дії, що названий давальним агентивним.

Давальний відмінок із значенням суб'єкта дії вказує на віднесеність висловлення до конкретної особи. Так, віднесеність до першої особи виражається особовими займенниками першої особи однини і множини: *Не забудь мені ніколи ту ласкаву, журну осінь* (Т. Масенко); *Не нам на прою з тобою стати, не нам діла твої судить!* (Т. Шевченко). На другу особу вказують особові займенники другої особи: *Тобі б не бригадою командувати, а банно-пральним загоном* (О. Довженко); *Творити світ вам, а не вклоняйтесь світу* (А. Малишко); або займенник разом із звертанням: *Від нас вам не втекти, кати, нікуди не втекти* (М. Бажан); *О незабутнії дороги, не заростати вам повік* (М. Нагнибіда); *Не вам, в мережаній лівреї донощики і фарисеї, за правду пресвятую статі і за свободу* (Т. Шевченко). Віднесеність до третьої особи виражається особовими займенниками третьої особи або іменниками, напр.: *Куди йому йти та*

й у чому його йти по такому лютому холоду? (П. Мирний); *Їхати їм* було на південь, до моря (Олесь Гончар); *По наших землях не блукати псам, хижацькому поріддю вбивства й зради* (М. Бажан); *Сонцю над світом горіти, сил дарувати природі* (М. Нагнибіда); *Чи совам зборкати орла?* (М. Рильський). Речення такого типу Г. Арполенко трактує як «інфінітивні речення із значенням об'єктивної необхідності, неминучості, невідворотності дії («інфінітив + давальний агентивний»)»[1, с. 20].

Давального агентивного в структурі інфінітивного речення може й не бути, але він легко відтворюється з контексту. Наприклад: *Годі лякатись! За діло святее сміло ми будемо йти* (Б.Грінченко) – суб'єкт дії другого речення (*ми*) підказує, що давальним агентивним у першому міг бути займенник *нам*; або: *А голос у цього Андрійка прямо з серця жили вимотує. Тільки в імператорському театрі співати* (М. Стельмах), де у другому реченні легко домислюється давальний агентивний *йому*.

Коли прямих вказівок на особу нема, тоді інфінітивні речення з виявом бажання найлегше асоціюються з першою особою. Це впливає, очевидно, з певної суб'єктивності самого бажання: *Плакати б, та стидно* (П. Мирний). Таке ж тяжіння до вияву першої особи виявляють питальні інфінітивні речення, наприклад: *Може, краще зараз промовчати?* (О. Гончар).

Вказувати на особу в інфінітивному реченні можуть також присвійні займенники: *Вашими* вустами та мед би пити (Н. тв.); і зворотний займенник у давальному чи місцевому відмінках. Однак, оскільки займенник *себе* не має ні категорії роду, ні категорії особи, ні категорії числа, він у реченні вказує на об'єкт, тотожний із суб'єктом дії чи стану, про який, при відсутності давального агентивного, ми дізнаємося з контексту: *Перемовчати у собі* усе на світі, все на світі. *Я зможу* (Н. Стефурак), де зворотний займенник вказує на першу особу. Аналогічну функцію виконує й означальний займенник *сам* у реченні на зразок: «*Хіба пити самому в хату?*» – *подумав він*. Він у словах автора підтверджує сприймання попереднього речення в значенні третьої особи.

Якщо жодних із вищеназваних засобів вираження синтаксичної особи в інфінітивному реченні немає, то воно набуває значення віднесеності до узагальненої особи, сприймається як речення фразеологізованого типу. Не випадково такий різновид інфінітивних речень доволі поширений у прислів'ях і приказках : *Доки не впріти, доти не вміти; Без діла сидіти, можна одубіти; Ні врізати, ні доточити; Глибше орати – більше хліба мати; Хліб на хліб сіяти – ні молотити, ні віяти; Дешевим конем не їздити; Нащо в криницю воду лити – вона й так повна.*

Узагальнене значення найчастіше притаманне заперечним інфінітивним реченням із значенням неможливості виконати дію, наприклад: *Ні, не забудь тих днів бурхливих* (В. Сосюра); *Безкриле серце не окрилити* (Є. Маланюк); *Слова щирого не купить сріблом* (І. Франко); *Сюди не докричатись, не зупинити цей одвічний плін* (Н. Стефурак). Значення узагальненості підтверджується можливістю заміни таких речень синонімічними узагальнено-особовими конструкціями : *Безкриле серце не окрилиш; Слова щирого не купиш сріблом; Сюди не докричишся, не зупиниш цей одвічний плін* тощо.

Без давального агентивного здебільшого вживаються інфінітивні речення, які виражають категоричний наказ. Інфінітив у таких реченнях функціонально збігається зі значенням форм наказового способу і тому найчастіше асоціюється з адресатом, однак особа, якої стосується наказ, поза контекстом сприймається зазвичай узагальнено: *Годі спати! Всі із хати – праця всюди – жде лиш час* (В. Чумак); *Працювать, працювать, безумовно! Кожній хвилі нема вороття* (В.Сосюра); *Творити світ, а не вклонялись світу* (А. Малишко); *Проти рожна перти, проти хвиль плисти, сміло аж до смерти хрест важкий нести* (І. Франко); *Не відступити. І не покласти лжу на струни* (Л. Костенко). Конструкції такого типу часто використовуються в заголовках, у лозунгах, що мають характер заклику: *Удосконалювати педагогічну майстерність! Зібрати урожай без втрат!*

Узагальнено-особового значення набувають інфінітивні речення, у яких наявні другорядні члени речення з просторовим або часовим значенням: *Власти б на землю і спати сотні і тисячі зим...* (О. Олесь); *Ніколи не спинить народу нашого в боротьбі проти фашизму* (О. Довженко).

Таким чином, інфінітивні речення не є безагенсними: виконавець дії, активний діяч у них завжди мається на увазі та конкретний у реченнях з давальним агентивним. Імплицитність потенційного суб'єкта також не свідчить про його відсутність: агент або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше означений, або мислиться як узагальнений. **Перспективним** у подальших дослідженнях буде з'ясувати, як впливає розмаїття семантики інфінітивних речень та їх модальність на експліцитність/ імплицитність категорії синтаксичної особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К.: Наукова думка, 1982. – 130 с.
2. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5–28.
3. Виноградов В. В. Введение в синтаксис / В.В. Виноградов // Грамматика русского языка. – Т. II, Ч. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 5–110.
4. Вихованець І. Р. Грамматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К.: Радянська школа, 1982. – 208 с.
5. Городенська К. Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису / К. Городенська // Структура сучасної української мови: тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. – К., 2002. – С. 52–63.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 196 с.
7. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту, 2004. – 389 с.
8. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.

УДК 811.161.2'81'373.3

Віра Котович

*(Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. І. Франка)*

ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ОЙКОНІМІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У статті вміщено окремі словникові статті потенційного історико-етимологічного словника «Походження назв населених пунктів Тернопільщини», що репрезентують собою кожен із виділених професором Дмитром Бучком принципів номінації поселень. Розглянуто як ономастичний, так і історичний матеріал майбутньої книги. Окреслено перспективи її редагування, доопрацювання та видання.

Ключові слова: принцип номінації, спосіб номінації, ойконім, антропонім.

Вира Котович. ПРИНЦИПЫ НОМИНАЦИИ ОЙКОНИМОВ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ

В статье введены отдельные словарные статьи потенциального историко-этимологического словаря «Происхождение названий населенных пунктов Тернопольщины», которые репрезентируют собой каждый из выделенных профессором Дмитрием Бучком принципов номинации селений. Рассмотрено как ономастический, так и исторический материал будущей книги. Очерчены перспективы ее редактирования, доработки и издания.

Ключевые слова: принцип номинации, способ номинации, ойконим, антропоним.